

УДК 342.9:35.007(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj-2023-4.03>

ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ ЯК ІДЕЙНА ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНИ ЗА ДОБИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Кравченко Михайло Георгійович,

доктор юридичних наук, старший дослідник,
професор кафедри теоретичної юриспруденції,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана,
викладач ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»,
ORCID ID: 0000-0002-3909-4599

Стаття присвячена дослідженню впливу людиноцентричної ідеології на функціонування Української держави за доби цифрової трансформації.

Дослідження базується на аналізі законодавства України, а також вітчизняної та зарубіжної спеціальної літератури, присвяченої функціонуванню держави за доби цифрової трансформації.

Методологічною основою дослідження були порівняльно-правовий, системний методи та аксіологічний підхід до таких соціально-правових цінностей, як людина, її права, свободи за доби цифрової трансформації. Їхнє застосування дало змогу з'ясувати значення людиноцентризької ідеології для функціонування Української держави за доби цифрової трансформації.

Проведене дослідження дає змогу констатувати, що існує принаймні три базових умови, поєднання яких дає змогу говорити про реальний людиноцентризм в межах конкретної держави. По-перше, це верховенство права, яке полягає у визнанні людини, її гідності, належній їй прав та свобод найвищою соціальною цінністю, яка обумовлює обов'язок держави служіння кожній людині. По-друге, правова держава, мета функціонування якої полягає у найповнішому гарантуванні та забезпеченні прав і свобод кожної людини. По-третє, реальне щоденне служіння правової держави, кожного публічного службовця людині через утвердження забезпечення її прав та свобод. Лише при одночасному поєднанні всіх цих умов можна говорити про реальний людиноцентризм у державі.

Цифрова трансформація є об'єктивним та триваючим процесом, який глибинно впливає на суспільство та кожну окрему людину. Наразі важко однозначно оцінити його вплив на правоутворення, права та свободи людини. З одного боку, цифрова трансформація надає нові можливості для комунікації влади та приватних осіб, а також інституції громадянського суспільства з приводу формування змісту законів та підзаконних нормативно-правових актів. З іншого боку, цифрова трансформація є чинником, який негативно впливає на право на конфіденційність, а також може нести загрозу функціонуванню суспільства в цілому через такі явища як кібератаки, дезінформація, маніпулювання суспільної свідомістю через інтернет ресурси.

Ключові слова: цифрова трансформація, верховенство права, правова держава, людиноцентризм, Україна, Німеччина.

Kravchenko Mykhailo. People-centrism as the ideological basis of the functioning of Ukraine in the age of digital transformation

The article is devoted to the study of the impact of human-centric ideology on the functioning of the Ukrainian state in the age of digital transformation.

The study is based on the analysis of the legislation of Ukraine, as well as domestic and foreign special literature devoted to the functioning of the state in the age of digital transformation.

The methodological basis of the research was comparative legal, systemic methods and an axiological approach to such social and legal values as: man, his rights, freedoms in

the age of digital transformation. Their application made it possible to find out the importance of human-centered ideology for the functioning of the Ukrainian state in the era of digital transformation.

The conducted research makes it possible to state that there are at least three basic conditions of combination, which make it possible to talk about real people-centrism within the boundaries of a specific state. First, it is the supremacy of law, which consists in recognizing a person, his dignity, his rights and freedoms as the highest social value, which conditions the duty of the state to serve every person. Secondly, the rule of law is the goal of functioning, which consists in the most complete guarantee and provision of the rights and freedoms of every person. Thirdly, the real daily service of the rule of law, of every public servant to a person through the affirmation of ensuring his rights and freedoms. Only with the simultaneous combination of all these conditions can we talk about real people-centeredness in the state.

Digital transformation is an objective and ongoing process that deeply affects society and every individual. Currently, it is difficult to clearly assess its impact on law-making, human rights and freedoms. On the one hand, digital transformation provides new opportunities for communication between authorities and private individuals, as well as institutions of civil society regarding the formation of the content of laws and bylaws. On the other hand, digital transformation is a factor that negatively affects the right to privacy, and can also threaten the functioning of society as a whole due to such phenomena as cyber attacks, disinformation, manipulation of public consciousness through Internet resources.

Key words: digital transformation, rule of law, rule of law, people-centeredness, Ukraine, Germany.

Постановка проблеми. Цифрова трансформація суспільства на сьогодні стала всеохоплюючим процесом. Вона виходить далеко за межі приватної практики, коли цифрові технології використовуються як зручний та ефективний інструмент для накопичення, зберігання та передачі інформації. Сьогодні цифрові технології охоплюють усі сфери життя суспільства, а цифрова трансформація стала очевидним, необхідним кроком, який має зробити кожне цивілізоване суспільство.

Цифрова трансформація суспільства породила багато запитань, а саме, як вона впливає на кожну окрему людину, на реалізацію належних їй прав, свобод та законних інтересів? Чи буде цифрова трансформація суспільства загрозою для приватного життя кожної людини, для тієї сфери приватної автономії, яка охороняє таємницю приватного та сімейного життя? Якою має бути позиція держави у цьому контексті, на що має бути спрямовані її зусилля, як вона має захищати людину від втручання у її приватне життя, її приватну автономію від втручання цифрових технологій? У пошуках відповідей на ці та інші запитання ми хотіли б звернутися до компаративно-правового аналізу досвіду

України та Німеччини, а зокрема у частині визначення ідейної основи функціонування Української держави за доби цифрової трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана тематика є об'єктом наукового інтересу як вітчизняних спеціалістів [1, 2, 3 та ін.], так і німецьких колег [4, 5 та ін.]. Аналіз вказаних досліджень дає змогу через порівняння вітчизняного та закордонного досвіду краще зрозуміти цілі та завдання функціонування держави за доби цифрової трансформації.

Мета статті. Аналіз людиноцентризму як ідейної основи функціонування України за доби цифрової трансформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз ми пропонуємо почати з констатації того, що у фаховій літературі можна зустріти значну кількість наукових поглядів з приводу змісту людиноцентризму; тих вимог, які він висуває до держави [1, с. 120; 2, с. 32; 3, с. 281 та ін.].

Висловлюючи власну позицію з приводу концепції людиноцентризму та її значення для функціонування Української держави хотілося б відзначити те, що вона змушує не лише бачити у кожній людині унікальну особистість, яка володіє правом на повагу

до своєї гідності, а також має невід'ємні права та свободи. Людиноцентризм вибудовує особливі відносини між людиною і державою, сутність яких полягає у «служінні» останньої кожній людині. З огляду на це абсолютно справедливою є позиція В. Б. Аверьянова, який зазначив: «Ідеологія людиноцентризму, або «людино-орієнтована» ідеологія, є ідеологією, відповідно до якої держава має «служувати» інтересам громадян, тобто діяти заради і в ім'я приватних осіб через усебічне забезпечення пріоритету їх прав, свобод та інтересів у публічній сфері» [6, с. 14]. Інакше кажучи, людиноцентризм можливий лише у державі, яка спрямовує усі свої зусилля на утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

Варто звернути увагу на те, що ця концепція не є лише теоретичною конструкцією, а має відповідне підґрунтя як на рівні Основного Закону України, а зокрема, ч. 2 ст. 3 Конституції України [7]. Отже, Основний Закон України визначив однозначний пріоритет для Української держави – це утвердження і забезпечення прав і свобод кожної людини.

На наш погляд, існує принаймні три базових умови, поєднання яких дає змогу говорити про реальний людиноцентризм в межах конкретної держави: верховенство права, правова держава, реальне щоденне служіння правової держави кожній приватній особі.

Пропонуємо детальніше зупинитися на кожному із згаданих компонентів людиноцентризму. Згідно з ч. 1 ст. 8 Конституції України: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» [7]. Конституційний Суд України з цього приводу зазначив наступне: «Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією

з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [8]. Безумовно, важливе значення для розуміння принципу верховенства права має законодавство України. Так, згідно з ч. 1 ст. 6 КАС України: «Суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [9].

Роблячи певний проміжний висновок, маємо відзначити те, що принцип верховенства права є фундаментальною ідеєю, згідно з якою людина, її права і свободи, законні інтереси є найвищою соціальною цінністю, визначають спрямованість та зміст діяльності будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх виборних та посадових осіб. З огляду на це ми цілковито підтримуємо наукову позицію Р.С. Мельника, який зазначає, що з практичної точки зору принцип верховенства права означає підпорядкування діяльності усіх суб'єктів публічної влади потребам реалізації та захисту прав людини, утвердження їх пріоритету перед усіма іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави [10, с. 86]. Отже, верховенство права є там, де права людини дотримуються та поважаються. Воно відсутнє там, де права людини зневажаються та порушуються.

Ми переконані у тому, що верховенство права, реальний людиноцентризм можливий лише у правовій державі. Аналізуючи вітчизняну юридичну літературу, ми можемо зустріти велику кількість дефініцій «правової держави».

На наше переконання важливе значення для розуміння сутності цієї категорії має позиція Конституційного Суду України. Так, у своєму рішенні Суд зазначив:

«... Україна як правова держава має своїм пріоритетом гарантування прав і свобод людини і громадянина. З цією метою держава зобов'язана запроваджувати юридичне регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, необхідним для забезпечення реалізації прав і свобод кожної особи та їх ефективного поновлення» [11].

Аналіз актів Конституційного Суду України, вироблених на рівні юридичної літератури підходів до розуміння правової держави, свідчить про те, що такої держави немає там, де відсутнє верховенство права, де людина, її гідність, права та свободи нехтуються або знаходяться на периферії уваги суспільства та держави. Отже, саме рівень реального утвердження і забезпечення прав і свобод людини державою є критерієм оцінки її правового характеру. Якщо права і свободи забезпечуються лише «на папері», то про реалізацію ідеї правової держави на практиці вести мову немає підстав [12, с. 13]. У цій частині ми цілковито погоджуємося із науковою позицією Р.С. Мельника, який зазначає: «Як відомо, посадам судді, прокурора, державним службовцям притаманна спільна риса – вони реалізують демократичну, соціальну та правову державу. Така організована на основі Конституції держава існує не на папері, на якому вона і всі інші закони написані. Вона існує тільки тоді, коли мільйони разів і щодня виконуються її гарантії, а державні службовці забезпечують її функціонування» [13, с. 37].

У вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі багато уваги присвячено дослідженню змісту прав людини, виникнення та розвитку яких пов'язаний із цифровою трансформацією суспільства. Ми б хотіли зупинитися на тих правах, які хоча й згадуються у наукових джерелах, однак мало уваги приділяється роз'ясненню їхнього змісту.

Право на забезпечення конфіденційності у сфері використання цифрових технологій передбачає реальну можливість приватної особи контролювати викорис-

тання інформації щодо неї, яка розміщена в інформаційних цифрових ресурсах. Таким чином, ніхто не має права оприлюднювати персональні дані людини, інформацію про стан її здоров'я, інформацією про участь у судочинстві та інших державних процедурах без дозволу приватної особи.

Це право людини є продовженням права на конфіденційність у широкому сенсі. У Німеччині, як й в усіх демократичних країнах, право на конфіденційність охороняє таку загальноновизнану цінність як приватне життя. На думку німецьких дослідників, приватне життя – це не публічна сфера, в якій людина не зазнає зовнішнього впливу та реалізує гарантовану Основним Законом право на вільний розвиток своєї особистості [14, с. 54]. Це право будь-якої людини не може бути свавільно обмежена або зазнавати безпідставно втручання у його реалізацію. Таке втручання можливе лише з метою захисту суспільного інтересу у межах й у порядку, визначеному законодавством.

Варто відзначити те, що у Німеччині право на конфіденційність виконує оборонну функцію. Тобто воно захищає приватну особу від втручання у її приватне життя як з боку держави, так і з боку будь-яких інших суб'єктів права.

Право на конфіденційність має багато вимірів. Воно включає, насамперед, право на таємницю особистого та сімейного життя; право на нерозповсюдження конфіденційних даних, які стали відомі органам державної влади чи іншим приватним особам; право на недоторканність листування та будь-якої кореспонденції, яке включає: таємницю телефонних розмов, поштового та електронного листування, смс, електронних повідомлень та ін.; недоторканність житла, яке виключає можливість безпідставного та незаконного обшуку.

З розвитком цифрових технологій важливою складовою права на конфіденційність стало саме право на конфіденційність у сфері використання цифрових технологій. Як справедливо зазначають німецькі колеги, цифрові технології призвели до

втрата приватності та конфіденційності життя приватних осіб [14, с. 54]. У цій частині йдеться про цифрові сервіси, які обов'язково використовують ідентифікацію приватної особи; цифрові розрахунки; сервіси Смарт Сіті; електронний підпис на електронних документах; сканування обличчя як засіб ідентифікації; life scan, який відслідковує маршрут пересування приватних осіб; інтернет спостереження; аналіз соцмереж; моніторинг електронної пошти; веб-камери, які використовуються як засоби спостереження за приватною особою тощо. Це призводить до того, що людина втрачає приватність, стає об'єктом постійного та всебічного спостереження. Отже, вироблення механізмів забезпечення конфіденційності у сфері використання цифрових технологій стає важливим завданням держави та суспільства в цілому.

Крім того, право на конфіденційність у сфері використання цифрових технологій також передбачає право на власне зображення, яке передбачає те, що ніхто не має розміщувати в мережі інтернет, соціальних мережах світлина із зображенням фізичної особи якщо вона проти цього. Те саме стосується права на власне слово. Інакше кажучи, ніхто не має права розповсюджувати в мережі інтернет, соціальних мережах аудіо чи відеозапис розмови із фізичною особою, якщо вона проти цього. Така позиція цілком логічна для німецької юридичної науки, адже вказані права є продовженням права людської гідності, яка перебуває під абсолютним захистом у Німеччині [14, с. 62].

Право на забезпечення конфіденційності у сфері використання цифрових технологій знаходить свого продовження у праві на інформаційне самовизначення. Як зазначено у рішенні Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про перепис (BVerfGE 65, 1 – Volkszählung): «Кожен має право на інформаційне самовизначення, яке передбачає змогу визначати спосіб використання інформації відносно себе. Обмеження цього права можливе лише у випадку захисту суспіль-

них інтересів» [4]. Таким чином, право на інформаційне самовизначення гарантує кожному можливість визначати межі розповсюдження інформації щодо себе, визначати випадки та порядок її використання.

Право на забуття (right to be forgotten). Це право також є породженням доби цифрової трансформації. Воно передбачає можливість вимоги приватної особи щодо видалення з інтернет-ресурсів чи інших інформаційних ресурсів інформації про себе. Ця інформація може бути як застарілою, неактуальною, так й надлишковою, тобто такою, яку приватна особа вважає конфіденційною або не загальновідомою [5, р. 67].

Водночас цифрова трансформація породжує низку загроз для прав людини. Насамперед, йдеться про порушення права на конфіденційність через відеоспостереження; програми-шпигуни; оприлюднення конфіденційної інформації про приватну особу тощо. Крім того, можуть бути загрози не для конкретної приватної особи, а для суспільства в цілому. Йдеться про кібератаки на банківську систему, систему енергопостачання, транспортну систему, мобільний зв'язок, інші системи комунікацій, функціонування яких пов'язане із інформаційними технологіями. Держава як гарант прав людини має робити усе, аби адекватно відреагувати на ці загрози. Звичайно, ця реакція не має бути суто юридичною. Вона також передбачає технічні заходи, які мають робити кваліфіковані спеціалісти у сфері цифрових технологій. Однак, первинним є нормативне регулювання, яке має встановити межі гарантування прав людини, межі втручання держави та приватних осіб у їхню реалізацію, а також інструменти їхнього захисту та відновлення у разі порушення.

З огляду на вищенаведене, виникає запитання, чи цифрова трансформація це благо чи загроза, насамперед, для людини, її прав та свобод? Однозначної відповіді на нього наразі немає. Розмірковуючи над сутністю цього запитання,

хотілося б звернути увагу на досить влучну думку М. Кнауффа, який зазначив: «Основні права завжди розвивалися у відповідь на їхнє фактичне обмеження» [15, s. 122]. Отже, цифрова трансформація може бути оцінена як чинник, який впливає на права людини тільки з огляду на практику. Лише аналізуючи конкретні життєві ситуації, конфлікти, які виникають в сфері перетину цифрових технологій та прав людини, ми можемо скласти обґрунтоване уявлення про те, чи є цифрова трансформація позитивним або негативним чинником, який впливає на права людини. Існуючий на сьогодні досвід свідчить про те, що цифрова трансформація може стати загрозою для реалізації права на конфіденційність або на цифрову безпечність приватного життя. Водночас ми маємо пам'ятати про те, що цифрова трансформація не досягла свого остаточного розвитку. Таким чином, в майбутньому можуть з'явитися нові загрози правам та свободам людини з боку цифрових технологій, які будуть вимагати адекватної реакції суспільства та держави.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку:

1. На наш погляд, існує принаймні три базових умови, поєднання яких дає змогу говорити про реальний людиноцентризм в межах конкретної держави. По-перше,

це верховенство права, яке полягає у визнанні людини, її гідності, належній їй прав та свобод найвищою соціальною цінністю, яка обумовлює обов'язок держави служіння кожній людині. По-друге, правова держава, мета функціонування якої полягає у найповнішому гарантуванні та забезпеченні прав і свобод кожної людини. По-третє, реальне щоденне служіння правової держави, кожного публічного службовця людині через утвердження забезпечення її прав та свобод. Лише при одночасному поєднанні всіх цих умов можна говорити про реальний людиноцентризм у державі.

2. Цифрова трансформація є об'єктивним та триваючим процесом, який глибинно впливає на суспільство та кожну окрему людину. Наразі важко однозначно оцінити його вплив на правоутворення, права та свободи людини. З одного боку, цифрова трансформація надає нові можливості для комунікації влади та приватних осіб, а також інституції громадянського суспільства з приводу формування змісту законів та підзаконних нормативно-правових актів. З іншого боку, цифрова трансформація є чинником, який негативно впливає на право на конфіденційність, а також може нести загрозу функціонування суспільства в цілому через такі явища як кібератаки, дезінформація, маніпулювання суспільної свідомістю через інтернет ресурси.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юровська В. В. Людиноцентристська концепція адміністративно-правової доктрини: філософський аспект нової ідеології адміністративного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. № 41. Т. 3. С. 96–102.
2. Пархоменко Н.М. Людиноцентризм як сутність діяльності держави. Альманах права. Людиноцентризм у праві: теоретико-прикладні засади. Випуск 8. К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. С. 31–35.
3. Тарахонич Т.І. Людиноцентризм у праві та правовому регулюванні: реалії сьогодення. Альманах права. Людиноцентризм у праві: теоретико-прикладні засади. Випуск 8. К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. С. 281–284.
4. BVerfGE 65, 1 – Volkszählung. URL: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv065001.html> (дата звернення: 14.10.2023).
5. Pere Simon Castellano. The Right to Be Forgotten Under European Law: A Constitutional Debate. *Lex Electronica*, Vol. 16, n°1 (Hiver/Winter 2012). P. 7–30.
6. Авер'янов В. Б. Оновлення української адміністративно-правової доктрини на основі принципу верховенства права. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 3. С. 9–14.

7. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>(дата звернення: 14.10.2023).
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20210411#Text> (дата звернення: 14.10.2023).
10. Мельник Р. С. Загальне адміністративне право в питаннях і відповідях : навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 308 с.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19?fbclid=IwAR3sETmoRqf4R7X9Rn_H2G0VbI2O4A9iLCSj5arRgUwfXQnUDaQ0i7MVYok#Text (дата звернення: 14.10.2023).
12. Кравченко М.Г. Економічна функція України як інструмент виконання завдань правової держави. Журнал східноєвропейського права. 2022. № 105. С. 10–15. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/kravchenko_105.pdf(дата звернення: 14. 10.2023).
13. Біла книга з реформування української юридичної освіти (за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції «Європеїзація української юридичної освіти: німецько-український досвід» / Київ, 21 і 22 листопада 2014 ; Федеральне міністерство освіти і науки Федеративної Республіки Німеччина ; Університет імені Георга Августа м. Геттінгена, юридичний факультет ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, юридичний факультет ; Центр німецького права ; Німецько-український правознавчий діалог / Упорядники: Роман Мельник, Олена Шаблій, Бернгард Шлоер. – Київ : Корпорація «Науковий парк Київський університет імені Тараса Шевченка» ; Панов, 2015. 360 с.
14. Гідність людини. Що ми розуміємо під «гідністю», «людиною» та «людською гідністю»? Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України: матеріали міжнародного наук.-практ. семінару. Київ, 2016. 212 с.
15. Schöbener B., Knauff M. Allgemeine Staatslehre. 5. Auflage. Verlag C.H. Beck, München. 2023. 389 s.

REFERENCES:

1. Yurovs'ka, V.V. (2016). Lyudynotsentryst-s'ka kontseptsiya administratyvno-pravovoyi doktryny: filosof's'kyi aspekt novoyi ideolohiyi administratyvnoho prava. [People-centered concept of administrative-legal doctrine: philosophical aspect of the new ideology of administrative law]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya «Pravo»*. 41. T. 3. P. 96–102 [in Ukrainian].
2. Parkhomenko, N.M. (2017). Lyudynotsentryzm yak sutnist' diyal'nosti derzhavy. [People-centeredness as the essence of state activity]. *Al'manakh prava. Lyudynotsentryzm u pravi: teoretyko-prykladni zasady*, 8. K. : Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny. P. 31–35. [in Ukrainian].
3. Tarakhonch, T.I. (2017). Lyudynotsentryzm u pravi ta pravovomu rehulyuvanni: realiyi s'ohodennya[People-centeredness in law and legal regulation: today's realities]. *Al'manakh prava. Lyudynotsentryzm u pravi: teoretyko-prykladni zasady*, 8. K. : Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny. P. 281–284. [in Ukrainian].
4. BVerfGE 65, 1 – Volkszählung. Retrieved October 14, 2023 from <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv065001.html> [in German].

5. Pere Simon Castellano (2012). The Right to Be Forgotten Under European Law: A Constitutional Debate. *Lex Electronica*, Vol. 16, n°1 (Hiver/Winter). P. 7–30. [in English].
6. Averyanov, V.B. (2008). Onovlennia ukrainskoi administratyvno-pravovoi doktryny na zasadakh verkhovenstva prava [Update of the Ukrainian administrative legal doctrine based on the principle of the rule of law]. *Chasopis Kii'vs'kogo univ'sitetu prava*, 3. P. 9–14. [in Ukrainian].
7. Konstytutsiia Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Constitution of Ukraine from June 28 1996, 254-к/96-BP] (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 30. P. 141. [in Ukrainian].
8. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrayiny shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) polozhen' statti 69 Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny (sprava pro pryznachennya sudom bil'sh m''yakoho pokarannya)(2004) Retrieved October 14, 2023 from <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>[in Ukrainian].
9. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny (2005) [Code of Administrative Procedure of Ukraine Retrieved October 14, 2023]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20210411#Text> [in Ukrainian].
10. Melnyk, R.S. (2018). Zahal'ne administratyvne pravo v pytannakh i vidpovidyakh [General administrative law in questions and answers]. Kyiv: Yurinkom Inter, 308 [in Ukrainian].
11. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynoyu skarhoyu Hlushchenka Viktora Mykolayovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) polozhen' chastyny drugoyi statti 392 Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrayiny Retrieved October 14, 2023 from (2019). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19?fbclid=IwAR3sETmoRqf4R7X9Rn_H2G0Vbl2O4A9iLCSj5arRgUwfXQnUDaQ0i7MVYok#Text[in Ukrainian].
12. Kravchenko, M.H. (2022). Ekonomichna funktsiya Ukrayiny yak instrument vykonannya zavdan' pravovoyi derzhavy [The economic function of Ukraine as a tool for fulfilling the tasks of the legal state]. *Zhurnal skhidnoyevropeys'koho prava*, 105. C. 10–15. [in Ukrainian].
13. Bila knyha z reformuvannya ukrayins'koyi yurydychnoyi osvity [White Paper on Reforming Ukrainian Legal Education] (za materialamy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Yevropeyzatsiya ukrayins'koyi yurydychnoyi osvity: nimets'ko-ukrayins'kyy dosvid» (2015)/ Kyiv, 21 i 22 lystopada 2014 ; Federal'ne ministerstvo osvity i nauky Federatyvnoyi Respubliky Nimechchyna ; Universytet imeni Georga Avgusta m. Gettingena, yurydychnyy fakul'tet ; Kyyivs'kyy natsional'nyy universytet imeni Tarasa Shevchenka, yurydychnyy fakul'tet ; Tsentr nimets'koho prava ; Nimets'ko-ukrayins'kyy pravoznavchyy dialoh / Uporyadnyky: Roman Mel'nyk, Olena Shabliy, Bernhard Shloer. – Kyiv : Korporatsiya «Naukovyy park Kyyivs'kyy universytet imeni Tarasa Shevchenka» ; Panov, 360 p. [in Ukrainian].
14. Hidnist' lyudyny. Shcho my rozumiyemo pid «hidnistyu», «lyudynoyu» ta «lyuds'koyu hidnistyu»? Lyuds'ka hidnist' u pravi Nimechchyny, Pol'shchi ta Ukrayiny (2016). [Human dignity. What do we mean by 'dignity', 'human being' and 'human dignity'? Human Dignity in the Law of Germany, Poland and Ukraine]. Materialy mizhnarodnoho nauk.-prakt. seminaru. Kyiv. 212 s. [in Ukrainian].
15. Schöbener, B., & Knauff, M. (2023) *Allgemeine Staatslehre*. 5. Auflage. Verlag C.H. Beck, München. 389 s. [in German].